

ПРОБЛЕМИ ШКІЛЬНОЇ ПРИРОДНИЧОЇ ОСВІТИ НА ПЕДАГОГІЧНИХ З'ЇЗДАХ В ОДЕСІ (1864-1865)

Коробченко А. А.

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана
Хмельницького (72312, м. Мелітополь, Запорізька обл., вул. Леніна, 20;
Тел. 0972301196; e-mail: angelina-korobchenko@mail.ru)*

Шестидесяті роки принесли зміни в положення середньої школи, яка отримала новий статут у 1864 році. Юридично був встановлений принцип безстановості школи, а насправді в ній, як і раніше, навчались, переважно, діти дворян. Як позитивне слід відзначити те, що був значно пом'якшений шкільний режим і наданий певний простір творчій ініціативі вчительства. Сітка середніх шкіл була розширена. Значно збільшилось в цей період число учнів у чоловічих гімназіях. Суттєве зрушення відбулося в галузі жіночої середньої освіти з появою наприкінці 50-х років XIX ст. жіночих гімназій (раніше гімназії називалися жіночими училищами). Навколо середньої чоловічої школи, однак, протягом усіх 60-х років XIX ст. йшла запекла боротьба між прогресивними й реакційними елементами з питання про реальну або класичну. З приходом нового міністра освіти Д. Толстого зміцнюються позиції класицизму, на який міністерством покладалась чисто охоронна, поліцейська функція (боротьба проти наукового, матеріалістичного світогляду, проти провідної педагогіки, проти волелюбних прагнень демократичної молоді).

Важливе значення для цього періоду мали перші з'їзди природознавців та педагогічні з'їзди. Вони сприяли розвитку педагогічної думки, консолідації вчительства, становленню його громадянської і професійної самосвідомості, формуванню поглядів на владну політику і завдання громадської діяльності в галузі освіти. Також сприяли виявленню

й зміцненню новітніх тенденцій і напрямів в педагогічній науці, педагогічних пошуків і експериментів, стимулюючи обмін досвідом, творчість учителів, удосконалення їх професійної майстерності.

З'їзди були однією з найважливіших форм громадсько-педагогічного руху, тому активність їх скликання, діапазон проблем, що обговорювались, визначались динамікою розвитку цього руху, його підйомом або спадом. Початок скликання учительських з'їздів в Росії відноситься до 60-х років XIX ст., коли громадсько-педагогічний рух знаходився в стадії становлення [1].

На педагогічних з'їздах обговорювалися назрілі проблеми початкової та середньої загальноосвітньої школи. Велика увага приділялася питанням, пов'язаним із природничою освітою. Про характер з'їздів можна судити з їхніх протоколів. В цьому контексті дуже цікавими для нас є педагогічні з'їзди директорів та вчителів шкіл, що проходили в Одесі у 1864 та 1865 роках [2].

Перший педагогічний з'їзд, що відбувся в Одесі у 1864 р. зібрав представників педагогічної інтелігенції усього навчального округу. З'їзд дуже серйозно віднісся до питань, пов'язаних із змістом природознавства в гімназіях. Програми, якими користувалися раніше (1849-1852 рр.) суттєво відрізнялися для різних типів середніх навчальних закладів, були несталими і мали ряд значних недоліків. Тому з'їзд зацентрував увагу саме на виробленні програм з природознавства. Відзначимо, що в той час у гімназіях до природничих предметів відносили не лише біологічні дисципліни, а й фізику, хімію, географію, геологію і навіть математику.

Переконаливою прозвучала на з'їзді думка про те, що для першокласників є недоступним детальне й глибоке вивчення природи. Тому учасники з'їзду виступили за викладання природознавства, починаючи з другого року навчання. Було також визнано необхідним у 2-му та 3-му класах давати учням лише короткі відомості про тіла природи

(як це намічалось для 1-го класу в програмі 1852 року). Ці відомості розглядались як фундамент для вивчення природознавства в старших класах, де згідно з програмою, прийнятою з'їздом, намічалось вивчення хімії, анатомії, фізіології, систематики рослин і тварин, а також історії рослинного і тваринного царства [3, с. 28].

Програма з природознавства була складена на основі того переконання, що систематичне вивчення природничих наук можливе лише з 4-го класу, а тому вона передбачає в курсі 2-го і 3-го класів лише загальне поняття про природу.

Програма, прийнята першим педагогічним з'їздом, намічала початковий курс природознавства в значно більшому об'ємі. Вона дозволяла вчителю здійснювати наочне навчання. В ботаніці й зоології головне місце відводилось морфології й фізіології, а класифікація організмів відсувалась на другий план і значно скорочувалась. Новою і особливо прогресивною була вимога дати учням знання про історію органічного світу. Однак курс анатомії й фізіології людини та геологія в програмі були відсутніми, що слід розглядати як відмову від досягнень, закріплених практикою навчання в попередні роки.

Програма з природничої історії для гімназійного курсу, вироблена на педагогічному з'їзді в Одесі у 1864 році

2-й клас. Поняття про тіла тверді, рідкі й газоподібні. Складові частини землі: глина, пісок, вапно та ін. і їх властивості. Поняття про кристалічні й некристалічні мінерали, метали. Поняття про воду, її властивості й відмінності вод. Перетворення води в пар і явища, які залежать від цього. Про наземних тварин, переважно місцевих. Опис їх ознак, способу життя тощо.

Примітка. В зручний час проводяться екскурсії для ознайомлення учнів з органами тварин і рослин.

3-й клас. Знайомство з відмінними ознаками рослин. Знайомство з місцевими деревами, чагарниками і травами. Умови розвитку рослини із насіння. Знайомство з водяними рослинами. Розподілення тварин і рослин по земній кулі за поясами.

Примітка. При викладанні, яке повинно бути наочним, викладач може користуватися усіма фізичними приладдями, що є в гімназії.

4-й клас. Опис легких і важких металів, переважно таких, які входять до складу мінералів, що утворюють тверду частину земної кулі, наприклад, вапно, смола, польовий шпат та інше.

5-й клас. Чотири групи простих неметалічних тіл та їх взаємні сполуки.

6-й клас. Органографія, анатомія і фізіологія рослин. Класифікація рослин і найважливіші родини місцевої флори.

7-й клас. Порівняльна анатомія і фізіологія тварин. Класифікація тваринного царства і історія тваринного і рослинного царств на землі [2, с. 220-221].

Другий педагогічний з'їзд, що проходив в Одесі у 1865 р., також багато уваги приділив визначенню змісту навчання загалом і природознавству зокрема. В процесі складання програми з'їзд спирався на інструкцію міністра народної освіти, згідно з якою в перших трьох класах повинні викладатися зоологія, ботаніка і мінералогія у вигляді розповідей. На з'їзді було встановлено, що викладання природничої історії в трьох початкових класах має головною метою розвивати учнів, а не повідомляти їм лише голі наукові факти. Викладання природничої історії повинно здійснюватися таким чином, щоб збуджувати у дітей інтерес і бажання до наступних занять. Обов'язково потрібно спиратися на наочність.

Оскільки в цей період в Росії були організовані нові навчальні заклади – реальні гімназії і прогімназії, з'їзд обговорив і прийняв програми з

природознавства не лише для класичних, але й для реальних гімназій і прогімназій [4, с. 35-40].

Відомо, що за програмою реальних гімназій природничі предмети вивчались у старших класах. На Одеському педагогічному з'їзді була опрацьована своя програма, у якій предмети були інакше розташовані по класах, ніж в офіційній програмі, та, крім того, введені нові предмети: органографія рослин, підсилена анатомією і фізіологією рослин, також уведено порівняльну анатомію і фізіологію тварин, тоді як за статутом 1864 р. в реальних гімназіях повинні проходити у 1-му, 2-му і 3-му класах зоологію і ботаніку, у 4-му класі – відомості з фізики земної кулі, у 5-му і 6-му класах – неорганічну, органічну і аналітичну хімію, а в 7-му класі – анатомію і фізіологію рослин і тварин.

Програма з природознавства, прийнята другим з'їздом для гімназій, мала суттєві відмінності. Вступний курс для ознайомлення молодших школярів з природою був у ній відсутній. Вивчення анатомії та фізіології людини передбачалось, але втрачало самостійне значення і входило у зоологію, складаючи в ній початковий розділ. Скорочення систематики рослин і тварин намічалось, але історія органічного світу була відкинута. До курсу ботаніки включались деякі нижчі рослини. За об'ємом матеріалу перше місце надавалось курсу неживої природи. Цей навчальний предмет намічався у 3-му, 4-му і 6-му класах. До його змісту, поряд з мінералогією, входила динамічна геологія.

Програма з природознавства для реальних гімназій і прогімназій

1-й клас. Зоологія: а) ознайомлення учнів з найголовнішими органами людини і їх функціями, що обумовлюють різні життєві процеси; б) опис зовнішніх і внутрішніх ознак тварин різних класів, з викладенням їх звичок, способу життя.

2-й клас. Опис зовнішніх органів рослин, ознайомлення учнів із внутрішньою будовою і функціями цих органів. Опис деяких рослин

нижчої організації (водорості, гриби та ін.) і тих із вищих, які чимось корисні.

3-й клас. Ознайомлення учнів з найбільш розповсюдженими в земній корі мінералами і переважно з такими, що утворюють гірські породи – граніт та інші.

4-й клас. Фізика земної кулі. До цього курсу увійде вивчення атмосфери та її явищ, вивчення води, її утворень і явищ, пов'язаних з цим. Ознайомлення з будовою земної кори.

5-й клас. Хімія неорганічна і аналіз мінеральних солей.

6-й клас. В першому півріччі – будова земної кори, кристалографія. В другому півріччі – відомості з органічної хімії.

7-й клас. Анатомія і фізіологія тварин і рослин. Класифікація. Умови, від яких залежить розподіл тварин і рослин по земній кулі.

Програма з природознавства для класичних гімназій і прогімназій

1-й клас. Зоологія в тому ж самому об'ємі, як і в 1-му класі реальних гімназій.

2-й клас. Опис органів рослин, ознайомлення з їх внутрішньою будовою і функціями органів. Опис найбільш відомих рослин вищої і нижчої організації.

3-й клас. Фізика земної кулі. До цього курсу входить вивчення атмосфери і її явищ, вивчення води, її утворень і явищ, пов'язаних з цим. Ознайомлення з будовою земної кори і опис найголовніших гірських порід, найбільш розповсюджених мінералів, що входять до складу гірських порід.

Як зазначає В. Федорова, «укладачі програми хоча й підтримували прагнення обмежити викладання систематики, проявлене учасниками попереднього з'їзду, але разом з тим вони зробили крок назад, відмовившись від вивчення історичного розвитку органічного світу. Це дуже сумно, адже еволюційно-матеріалістичні ідеї Дарвіна вже стали

розповсюджуватися на той час в Росії і отримали підтримку серед найкращих російських біологів. Великим недоліком програми була ліквідація анатомії і фізіології людини як самостійного навчального предмету. Новій програмі, як і програмі попереднього з'їзду, навмисно був наданий занадто загальний характер, адже учасники з'їзду вважали, що докладні програми, однакові для усіх гімназій Росії, не допоможуть покращенню справи» [5, с. 89-90].

Далі авторка наводить слова голови з'їзду Варенцова, який відзначив: «Гарний, самостійний учитель буде в душі протестувати проти нав'язаної йому програми, якщо вона не згідна з його поглядом; поганий вчитель, маючи програму в руках повністю заспокоїться і буде задавати і запитувати уроки по книжці, яка прописана» [Цит. за 5, с. 90].

З'їзд дійшов висновку, що програма «есть личное достоинство каждого преподавателя, его взгляд на содержание преподаваемого им предмета». Було визнано, що зміст програм може змінюватись в залежності від різних місцевих умов, об'єм навчального матеріалу повинен бути єдиним для усіх гімназій. Ось чому на з'їзді були прийняті програми, які визначали об'єм навчального матеріалу, а не його зміст.

Учасники обох педагогічних з'їздів підготували рекомендаційний список підручників і навчальних посібників з вивчення природознавства. Серед них: «Підготовчий курс зоології» Д. Михайлова; «Хімія» Штекгардта, «Рослинне царство» Ф. Віммера, в перекладі А. Бекетова; «Короткий нарис анатомії та фізіології людини і інших тварин» С. Жолкевича, «Порівняльна анатомія і фізіологія» Гольда і Агассіса, «Природнича історія земної кори» С. Куторги та інші [6].

Таким чином, педагогічні з'їзди в Одесі сприялигуртуванню учителів середніх шкіл. Їхньою вимогою було піднести викладання природознавства в середній школі на більш високий методичний рівень з

метою формувати у учнів матеріалістичні погляди на закономірності природи, дати їм наукові та корисні знання і виробити логічне мислення.

Проте реалізація того незначного прогресивного, що дала шкільна реформа, була скороминута. Новий міністр народної освіти реакціонер Д. Толстой вже у 1866 р. приступив до ліквідації найважливіших пунктів «Положення про початкові народні школи» і «Статуту гімназій та прогімназій».

ЛІТЕРАТУРА

1. Вдовенко В. В. З'їзди вчителів України (друга половина XIX ст.): витоки, їх вплив на народну освіту / В. В. Вдовенко // Теоретичні питання культури, освіти та виховання: збірник наукових праць. – Київ, 2002. – №23. – С. 82–85.
2. Одесские педагогические съезды 1864-1865 гг. // Методика естествоведения в главнейших ее представителях и историческом развитии в нашей общеобразовательной школе - средней и низшей / В. И. Голиков. - М., 1909. - С. 220-223.
3. Протоколы первого педагогического съезда директоров и учителей, проходившего в Одессе с 2-го по 14-е июля 1864 г., СПб., 1864. – 226 с.
4. Протоколы второго педагогического съезда директоров и учителей, проходившего в Одессе 25 июня – 14 июля 1865 г., Одесса, 1865. – 306 с.
5. Федорова В.Н. Развитие методики естествознания в дореволюционной России / В.Н. Федорова. – М.: Учпедгиз, 1958. – 434 с.
6. Шульга І. К. Нариси з історії шкільного природознавства в Росії / І.К. Шульга. – К.: Рад. школа. – 1955. – 290 с.

